

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ VE SEFARETNAMELERİ İŞİĞİNDA SEYYİD MEHMET REFİ EFENDİ'NİN İRAN ELÇİLİĞİ

OTTOMAN-IRAN RELATIONS IN THE BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY AND SEYYİD MEHMET REFİ EFENDİ'S TENURE AS AMBASSADOR IN IRAN IN THE LIGHT OF HIS AMBASSADORIAL REPORTS

FAHRİ MADEN*

ABSTRACT

At the beginning of the XIXth century, the relations between the Ottoman Empire and the Safavid State continued at the point of struggle with Russia, the common rival and enemy of the two countries. During this period, the Qajar Dynasty came to power in Iran and a tripartite alliance was tried to be established with the initiatives of France, and mutual envoys were exchanged. The Ottoman State sent Mehmet Refi Efendi to Iran in 1807 to hold diplomatic talks about the tripartite alliance initiative. Mehmet Refi Efendi, who is described as "an awake person who knows political affairs and manners" in the sources, presented his observations and memories during his tenure as ambassador to the Ottoman central administration on his return. Therefore, he has two ambassadorial reports regarding his post in Iran. Those ambassadorial reports are available as manuscripts in various libraries, as well as a printed copy published in the Ottoman History Council Journal in 1914. Mehmet Refi Efendi gives detailed information about that period of Ot-

ÖZET

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki ilişkiler iki ülkenin ortak rakibi ve düşmanı Rusya ile mücadeleye noktasında yürümüştür. Bu süreçte İran'da Kaçar Hanedanı iktidara gelmiş ve Fransa'nın girişimleriyle üçlü bir ittifak kurulmaya çalışılmış, karşılıklı elçiler teati edilmiştir. Osmanlı Devleti 1807 tarihinde İran'a üçlü ittifak girişimiyle ilgili diplomatik görüşmelerde bulunmak üzere Mehmet Refi Efendi'yi göndermiştir. Kaynaklarda kişilik olarak "uyanık, siyaset işleri ve adabını bilen bir zat" şeklinde tarif edilen Mehmet Refi Efendi, bu elçiliği sırasındaki gözlemlerini ve anılarını geri dönüşünde Osmanlı merkezi yönetimine takdim etmiştir. Bu münasebetle onun İran elçiliğine dair iki adet Sefaretnâme'si bulunmaktadır. Bu sefaretnameler çeşitli kütüphanelerde el yazması halinde mevcut olduğu gibi 1914 tarihinde Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan matbu nüshası da elimizde bulunmaktadır. Mehmet Refi Efendi, Sefaretnâmelerinde Osmanlı-İran ilişkilerinin o dönemine ait detaylı bilgiler vermektedir. 1806 yılında Osmanlı Devleti ve İran, Fransa'nın teşvikiyle

*Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
ORCID ID: 0000-0002-8529-9165

XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-İran İlişkileri ve Sefaretnameleri İşığında Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin İran Elçiliği, Avrasya Etüdüleri,

Gönderim Tarihi: 11.01.2019 Kabul Tarihi: 03.11.2020

toman-Iranian relations in his Sefaretnâme. In 1806, the Ottoman Empire and Iran, with the encouragement of France, decided to declare war on Russia. Thus, the Ottoman Empire and Iran went into war with Russia, which brought the two states closer to each other. The observations and information given by Mehmet Refi Efendi, who was sent to Iran in such a period, are important. In this study, firstly, after giving information about Ottoman-Iran relations at the beginning of the 19th century, in the light of Mehmet Refi Efendi's life and his ambassadorial reports, his tenure as ambassador to Iran and Ottoman-Iran relations of the period were examined.

Keywords: Ottoman State, Iranian, Safevi State, Sefaretname, Mehmet Refi Effendi.

Rusya'ya savaş açmaya karar vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti ve İran, Rusya ile savaş haline girmiş, bu da iki devleti birbirine yaklaştırmıştır. Böyle bir dönemde İran'a gönderilen Mehmet Refi Efendi'nin gözlemleri ve verdiği malumat önemlidir. Bu çalışmada öncelikle XIX. Yüzyıl başlarında Osmanlı-İran ilişkiler hakkında bilgi verildikten sonra Mehmet Refi Efendi'nin hayatı ve Sefaretnâme'leri ışığında İran elçiliği ve dönemin Osmanlı-İran ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İran, Safevi Devleti, Sefaretnâme, Mehmet Refi Efendi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti ilişkileri üç dönemde ele alınmıştır. İlk dönem iki devlet arasında savaşın olmadığı Sultan II. Bayezid dönemidir. Bu dönemde Şah İsmail Safevi Devleti'ni kurmuş ve Osmanlı'nın rakibi haline getirmiştir. İkinci dönem iki devlet arasında savaşın başladığı ve Yavuz Sultan Selim'in Safeviler'e Çaldıran savaşında galip geldiği dönemdir. Üçüncü dönem ise Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail sonrasıdır. En uzun süren üçüncü dönemde büyük ve kanlı bir savaş olmamıştır¹. Bununla birlikte 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'yla Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında keskin bir kırılma yaşanmıştır². İki devlet arasındaki mücadelelerin tümü bu kırılma noktasına göre şekillenmiştir. Ayrıca tarih boyunca Osmanlı ile İran arasında Doğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, Erivan ve Bağdat gibi yerler mücadele alanları olmuştur. Bu bölgelerde meydana gelen isyanlar ve huzursuzluklar iki devletin daima karşı karşıya gelmesine zemin hazırlamıştır. XVII. yüzyılda Kasr-ı Şirin Antlaşması ile dengelenen iki devlet arasındaki ilişkiler, XVIII. asırdan itibaren batılı devletler arasında ortaya çıkan rekabete bağlı olarak yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde tarihi hedeflerini gerçekleştirmek isteyen Rusya nüfuz alanını Kafkaslara ve daha güneye doğru yaymaya çalışmıştır. Rusya'nın bu yayılcı emelleri ve girişimleri sırasında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti'nin ittifak halinde hareket edememeleri Rusya'nın ilerlemesini kolaylaştırmıştır³.

XVIII. yüzyılda Osmanlı-Safevi ilişkilerinin şekillenmesinde en önemli gelişmeler Nadir Şah döneminde yaşanmıştır. İran'da Avşar Hanedanlığı'nı tesis eden Nadir Şah tahta çıkarken ulema tarafından kendisine teklif edilen teberrâ, Safevilerin benimsediği şekliyle Şiiliğin terk edilmesi, Caferilik mezhebine dönülmesi ve Sünnilere iyi muamele edilmesi gibi şartları benimsemiştir. Bu politika çerçevesinde Osmanlı hükümetine Caferilik mezhebinin beşinci Sünni mezhep olarak kabul edilmesi teklifiyle elçiler gönderen Nadir Şah'ın bu arzusu gerçekleşmemiştir. Osmanlı uleması beşinci mezhep fikrini şer'i hükümlere aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiş⁴, bu durum yeni bir çatışmayı tetiklemiş de yapılan mücadeleden netice alamayan Nadir Şah Caferi mezhebinin tanınması fikrinden de vazgeçerek Osmanlılarla anlaşma yoluna gitmiştir. İki devlet arasında 1746'da Kasr-ı Şirin Antlaşması üzerinde Kerden Antlaşması yapıp

1 Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, ss.451-455.

2 Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, ss.116-154.

3 Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, Fırat Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2009, ss.471-472.

4 *I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları 3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri (Transkripsiyon/Tıpkıbasım)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2014, s. 118.

barış sağlanmıştı⁵. Nadir Şah antlaşmaya tamamen sadık kalarak ilişkilerin iyileştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Osmanlı hükümeti de bu çabalara karşılık vermiş, Nadir Şah'ın vefatından sonra İran'da yaşanan karışıklıklardan istifade yoluna gitmemiştir⁶.

Nadir Şah sonrası İran'da başlayan karışıklıklar, Zend Kerim Han zamanına (1749-1795) kadar devam etmiştir. Zend Kerim Han, İran'da yönetimi ele geçirmesinden sonra 1776 senesinde Bağdat ve Basra taraflarına saldırması üzerine iki ülke ilişkileri yeniden ciddi anlamda gerginleşmiştir. Zend Kerim Han 1778 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile bir ittifak antlaşması yapmış, ancak ertesi yıl onun ölümü üzerine bu ittifak etkisiz kalmıştır⁷. Osmanlı-İran ilişkilerin yumuşaması ve tekrar düzelmesi İran'da Kaçar Hanedanı'nın yönetimi devralmasıyla gerçekleşmiştir. Kaçarlar'ın ilk hükümdarı olan Ağa Muhammed Han'ın (ö. 1797) iktidar dönemi çok kısa sürmekle birlikte, kendisi bu süre içinde İran'ı toparlamaya çalışmış, Osmanlı'ya yönelik olumsuz bir harekette bulunmayarak, Rusya üzerine genişleme politikası izlemiş ve Rus eline geçmiş olan İran topraklarını geri almaya çalışmıştır.

Sultan III. Selim döneminde Osmanlı-İran ilişkileri İran'da Avşar Hanedanı'nın (1736-1797) son yılları ve Kaçar Hanedanı'nın (1797-1925) ilk dönemi gelişmeleriyle paralel olarak ele alınabilir. Ancak Sultan III. Selim'in hükümdarlığı yıllarında Osmanlı-İran ilişkilerini Fransa, İngiltere ve Rusya ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek dönemin anlaşılması bakımından daha isabetlidir. Keza XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı-İran ilişkilerini zorunlu olarak düzeltmeye ve ittifak görüşmeleri yapmaya yönlendiren temel husus iki devlet için de ortak Rus tehlikesi idi. Ayrıca aynı dönemde Fransa, kendi çıkarları doğrultusunda Rusya'ya karşı gözdağı vermek amacıyla Osmanlı ve İran'ı kendi yanında göstermeye çabalamakta; İngiltere ise Hindistan sömürgesi ve bu sömürge yollarını güvene almak düşüncesiyle Osmanlı ve İran üzerine nüfuz kurmaya çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti, Ağa Muhammed Şah'ın 1795 tarihinde gerçekleştirdiği Gürcistan harekâtını yakından takip etmiştir. Gürcistan Prensleri, Osmanlı Devleti'nden askeri yardım ve iltica edenlerin himaye edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Ancak o sırada İran ile barış durumu devam ettiğinden bu talebe olumlu cevap verilmemiştir⁸. Rusya'nın İran topraklarını işgali üzerine

5 Azmi Özcan, "Nadir Şah", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s.276-277; Alper Yıldırım, *Siyasi ve Mezhebi Açından Osmanlı İran İlişkileri*, Akademik kitaplar yayınları, İstanbul 2020, ss.100-175.

6 M. Saffet Sankaya, "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türk Kültürü*, Sayı 363, Ankara Temmuz 1993, ss.418-419.

7 Rıza Kurtuluş, "Zend Kerim Han", *DİA*, C. XXV, Ankara 2002, s.288.

8 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, haz: Dünder Günay, İstanbul 1984, s.203.

ise bu defa Ağa Muhammed Şah, Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuştu⁹. Ancak Osmanlı yönetimi o sırada yeni bir savaşa girmeyi uygun görmemiştir. Ayrıca Osmanlı idaresi Rusya ile karşı karşıya gelmekten çekinerek iki devlet arasında tarafsızlık ilkesini benimsemiştir¹⁰. İran'da Ağa Muhammed Şah ile başlayan Kaçar Hanedanı döneminde Osmanlı-İran ilişkileri Rusya ortak düşmanı ile uğraşmak noktasında yürümüştür. Ancak "her iki devlet de aynı düşmanla mücadele ederken müstakil hareket etmişler, birlikte hareket etmeyi düşünememişlerdir."¹¹ Başta Kaçarlar olmak üzere sadece Türk unsuruna dayanarak İran'ı idare eden¹² Ağa Muhammed Şah, İran'da merkezi otoriteyi tam olarak sağlamadan Rus tehlikesi ile karşılaşmıştır.

Rusya, Ağa Muhammed Şah'tan Hazar Denizi'nin güneyinde, Astarabad sahillerinde Rus filosu için bir üs kurulmasına müsaade etmesini talep etmiştir. Ancak olumsuz cevap karşısında Rusya, İran hâkimiyetindeki Gürcistan üzerine sefer açmıştır. Bu arada Ağa Muhammed Şah, Gürcülerle Ruslar'ın kaynaşmasına fırsat vermemek için altmış bin kişilik bir süvari ile bölge üzerine harekete geçmiştir. Gürcistan'dan sonra Meşhed'deki Şahruh'u itaat altına aldığı sırada Ruslar tekrar Tiflis'i işgal edip Bakü'yü ele geçirmişlerdir. Bu sırada Rus Çariçesi II. Katerina'nın ölümü İran'ın lehine olmuş, Rus askerleri bölgeden çekilmiş, Ağa Muhammed Şah da Karabağ'ın merkezi Şuşa'ya kadar hâkimiyetini genişletmiştir. Ruslar onu ortadan kaldırmak için fırsat kollamışlardır. Bu sebeple 1797'de şahsi hizmetindeki üç kişi tarafından öldürülmesinin Ruslar tarafından temin edildiği ifade edilmiştir¹³. Ağa Muhammed Şah'ın İran tarihindeki yeri ve önemi, kendisinden sonra 128 yıl devam edecek olan Kaçar Hanedanı'nı ülkede hâkim kılarak "Kaçar Devleti"ni kurmasıdır¹⁴.

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ VE İRAN

İran'da Kaçar Hanedanı'nın ikinci şahı Feth Ali Şah'tır. Geride erkek evlat bırakmadan ölen amcası Ağa Muhammed Şah'ın öldürülmesi üzerine Feth Ali Şah, Tahran'a gelip şahlığını ilan etmiştir¹⁵. Onun 1834 yılına kadar devam eden saltanatı sırasında Osmanlı-İran münasebetleri genelde çekişme zemininde geçmiştir.

9 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e*, C.V, s.204.

10 Tüfekçi, *a.g.t*, s.31.

11 Sarıkaya, *a.g.m*, s.419.

12 Filiz Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2005, s.29.

13 Güney, *a.g.t*, s.30-31; Faruk Sümer, "Ağa Muhammed Şah", *DİA*, C. X, İstanbul 1988, s.456; Coşkun Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)*, Kırıkkale Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2012, s.30.

14 Sümer, *a.g.m*, s.456; Faruk Sümer, "Kaçarlar", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s.52.

15 Tahsin Yazıcı, "Feth Ali Şah", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s.451.

İlk icraat olarak Horasan'daki oymak beylerini kendisine bağlayan Feth Ali Şah, Rusları Kafkaslar'dan ve Gürcistan'dan atarak eski İran topraklarını tekrar geri almak için Ruslarla sürekli mücadele etmiştir. Bu hedef doğrultusunda zaman zaman Fransız ve İngilizlerle ittifak yapmaktan çekinmemiştir. Tıpkı Osmanlı hükümdarı Sultan III. Selim'in daimi elçilikler açarak sürekli diplomasiye geçtiği gibi Feth Ali Şah da İran'ın Avrupa ile diplomatik ilişkilerini başlatmış; o dönemde Rusya, İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyet ve rekabet alanı haline gelen İran'ın bu devletlerden bazen birine bazen diğerine dayanarak, yani denge siyaseti izleyerek varlığını sürdürmeye çalışmıştır¹⁶.

XIX. yüzyılın başlarında İran'da Feth Ali Şah kuzeyden tehlikeli bir şekilde ilerleyen Rusları Kafkaslardan ve Gürcistan'dan atmak istemekteydi. Bunu gerçekleştirmek için dışardan, Avrupa devletlerinden yardım sağlamaya çalışmaktaydı. Bu itibarla Fransa ile işbirliğine girişmişti. Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart da en ciddi rakibi olan Rusya'yı çok cepheli bir savaşa sürüklemek için bir taraftan Osmanlı Devleti'ni diğer taraftan da İran'ı savaşa kışkırtmıştı. Nitekim önce 1804 yılında İran, sonra 1806 yılında Osmanlı Devleti Rusya'yla savaşır duruma gelmişlerdi¹⁷.

Feth Ali Şah, Gürcistan topraklarının terk edilmesi isteğinin reddi üzerine 1804'te Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Aralıklı olarak sekiz yıl devam eden bu savaş sırasında Fransa İmparatoru Napolyon yardıma muhtaç durumundan faydalanarak İran'a ittifak teklifinde bulunmuş, bu ittifaka Osmanlı Devleti'ni de dâhil etmek istemiş, Fransa ile İran arasında 1807 yılında bir antlaşma imzalanmıştır¹⁸. Bu ittifak girişimi kapsamında 1807 yılında General Garden başkanlığında yetmiş kişilik bir Fransız subay grubu İran'a gelmiştir.

Öte yandan Sultan III. Selim değişen dengeler sebebiyle 1805 yılından itibaren Fransa'ya yakınlık duyma başlamıştı. Kısa zamanda Fransa'nın Mısır'ı işgali unutulmuş, özellikle Napolyon'un Avrupa'daki başarıları, Rus tehlikesine karşı Osmanlı'nın Fransa ile dostluk kurma düşüncesine sebep olmuştu¹⁹. Fransa'nın Osmanlı'ya yardımcı olacağı düşüncesi Osmanlı yönetimini heyecanlandırmıştı. Sultan III. Selim, Rusya'ya karşı olduğu kadar Nizam-ı Cedit birlikleri için de desteğe ihtiyaç duyuyordu. Bu itibarla Osmanlı padişahı Fransa ile kuracağı yakınlık sayesinde planladığı yenilikleri başarabileceği düşüncesindeydi. Oluşturulacak bir Fransız-Osmanlı-İran ittifakı Fransa'nın, Kafkasya üzerinde ve Hindistan'a giden

16 Güney, a.g.t, s.32.

17 Ercan İnal, "Osmanlı-İran Savaşları (Osmanlı-Safevî Savaşları, İran Seferleri, Doğu Seferleri)", <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/osmanli-iran-savaslari.html>, Erişim: 7 Mart 2014.

18 Güney, a.g.t, s.33.

19 A. Cevat Eren, "Selim III", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1980, s.452.

güzergâhta önemli bir aktör olmasını sağlayacaktı. Rusya ve İngiltere bu coğrafyalarda abluka altına alınırken sözü edilen bölgeler Fransa'nın denetimi altına girecekti²⁰.

Napolyon, Osmanlı ve İran ile yapacağı ittifak anlaşmasıyla Rusya'yı sıkıştırılmayı tasavvur etmişti. Bununla birlikte Talleyrand başkanlığındaki Fransız hariciyesi, çeşitli diplomatik manevralarla Osmanlı ve İran murahhaslarıyla kendi çıkarları doğrultusunda bir antlaşma peşindeydi. Nitekim bu sırada Fransa'da bulunan İran murahhası Mirza Rıza ile yapılan ikili görüşmeler çerçevesinde, Rusya ve İngiltere aleyhine, İran ile Fransa arasında Mayıs 1807'de Finkenstein Antlaşması imzalandı. On altı maddeden oluşan bu antlaşmada Fransa'nın temel hedefinin, İran üzerinden İngiltere'nin Hindistan sömürgesine darbe vurmaktır olduğu net bir şekilde vurgulanmaktaydı. Bu durum İran'ı sevindirmekle birlikte İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İngiltere derhal İran'a yetkililer göndererek bu ittifakı bozmaya çalışmakla birlikte İngiltere'nin rahatsızlığı fazla uzun sürmemiş, keza Temmuz 1807 tarihinde Finkenstein Antlaşması'nı geçersiz hale getiren Fransız-Rus Tilsit Antlaşması imzalanmıştır²¹.

Aynı dönemde Avusturya ve Rusya'nın baskısı altında kalan Osmanlı Devleti, doğu sınırına gereken dikkat ve önemi verememiş, meseleleri sınır valilerinin inisiyatifine bırakmıştır. Ancak İran'ın tahrikleri ile itaatsiz hareketlerde bulunan aşiret reislerinin kontrolünde bu valiler başarısız olmuşlardır. İranlı yöneticiler bu aşiret beyleriyle her zaman dostane ilişkiler kurup onlara değerli hediyeler yollamışlar, sonra çok daha fazlasını vergi olarak bu aşiretlerden geri almışlardır. Ayrıca zaman zaman İran, sınırlardaki bu aşiretleri kendi tarafına çekip onları himaye ederek Osmanlı topraklarına saldırıda bulunmuştur²².

Feth Ali Şah döneminin İran'da göze çarpan önemli yöneticilerinden biri oğlu Şehzade Abbas Mirza'ydı. Daha çocuk denecek yaşta veliht ilan edilen Abbas Mirza bu dönemde Osmanlı-İran ilişkilerini belirleyen en önemli aktör olmuştu²³. Yukarıda da sözü edilen Osmanlı-İran-Fransa üçlü ittifakı için Napolyon, Osmanlı yönetiminden İran'a bir elçi gönderilmesini talep etmişti. Böylece bir taraftan İran ve Türk murahhasları aynı maksatla Fransız İmparatoru'nun yanına giderlerken, diğer taraftan Divan-ı Hümayun görevlilerinden Seyyid Mehmed Refi Efendi İran'a gönderilmişti²⁴.

20 Uluerler, *a.g.t.*, ss.134-135.

21 Uluerler, *a.g.t.*, ss.138-141.

22 Güney, *a.g.t.*, ss.36-37.

23 Uluerler, *a.g.t.*, s.473.

24 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, Dersaadet 1309, s.50; Unat, *a.g.e.*, s.204.

SEYYİD MEHMED REFİ EFENDİ'NİN HAYATI VE SEFARETNÂMESİ

Babası Dergâh-ı Ali çavuşlarından Said Çavuş olan Mehmet Refi Efendi'nin nerede doğduğu bilinmemektedir²⁵. Mühürlerinde ve arşiv kayıtlarında yer alan "es-Seyyid" ibaresi onun seyyid olduğuna işaret etmektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Mehmet Refi Efendi'nin sefaretnamesi hakkında verilen bilgide onun 1756 tarihinde dünyaya geldiği ifade edilmektedir. Aynı yerde vefat tarihi ise 1816 olarak zikredilmektedir. "Divan-ı Hümayun kâtipleri olarak bilinen Hâcegan-ı Divan-ı Hümayun zümresinden olan Refi Efendi'ye zeamet tevcihi yapılmış, böylece zeametli hâcegan arasına girmiştir." Mektubî kaleminde yetişen Mehmet Refi Efendi 1785 yılında kâtiplik görevine başlamıştır. Ayrıca zaman zaman muhallefât kayıtlarının tutulması ve tanzimiyle de görevlendirilmiştir. Filibeli Hüseyin Bey'in muhallefâtına görevlendirildiği sırada zimmetine para geçirdiği iftirasına uğramış, ancak bu iftiranın asılsız olduğu anlaşılacak kendisine oldukça önemli mevkilerde devlet görevleri tevdi edilmiştir. İran sefiriğine görevlendirilmeden önce Ordu-yı Hümayun ve Mehterhane-i Amire'nin mühimmatının tanzimi görevinde, ayrıca Arnavut İskenderiyesi, Belgrat ve hatta 1807'deki sefareten önce Tahran'da resmi görevli olarak bulunmuştur²⁶.

1805 yılında İran'a sefir tayin edilmiş, kendisine yapması gerekenlere dair bir talimatname ibraz edimiştir²⁷. Sultan III. Selim tayin yazısına düştüğü derkanarda "Benim vezirim, güzeldir, iktiza eyleyen tahrîrât verilüb lâzım gelen tenbihât-ı te'kid birle irsâl olunsun. Allah selâmet versin" ifadelerini yazmıştır²⁸. Bu görevi dolayısıyla Mehmet Refi Efendi'ye 20.000 kuruş kadar harcırah ve ödenek tahsis edilmiş, bu meblağ Darphane'de sefirlere mahsus olarak bulundurulmuş paradan ita edilmiştir²⁹.

Seyyid Mehmet Refi Efendi, kişilik olarak "uyanık, siyaset işleri ve adabını bilen bir zat" şeklinde tarif edilmekte olup oldukça önemli mevkiler işgal etmiştir³⁰. Asım Efendi'ye göre Fransa'nın "iğrasıyla" İran'a elçi olarak gönderilen Mehmet Refi Efendi'nin görevi Osmanlı Devleti ile İran ve Fransa arasında Rusya'ya karşı bir üçlü ittifak meydana getirilmesi için çalışmaktı. Sefaretnamede "İran'dan gelen elçilere mukabele, üçlü ittifak ve tasdik maddeleri meydana getirmek için mukaddime olmak, bazı konuları müzakere etmek" amacıyla gönderildiği

25 Mertcan Güngör, *Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Sefaretnameleri (Transkripsiyon-İnceleme)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2019, s.9.

26 Güngör, a.g.t, ss.9-10.

27 BOA, HAT, 161/6707.

28 BOA, HAT, 161/6706; BOA, HAT, 161/6707.

29 BOA, C.HR, 154/7684.

30 Güney, a.g.t, s.67.

anlaşılmaktadır³¹. Ancak bu maksatla Paris'e gönderilen Vahit Efendi'nin eli boş dönmesi üzerine ittifakın iptali için Mehmet Refi Efendi'ye bir yazı hazırlanmıştır³². Ayrıca Osmanlı ile İran arasında ihtilafa sebep olan Baban sorununun ele alınması görevleri arasındaydı³³.

Elçi olarak gönderildiği İran'a gitmek üzere 23 Mayıs 1807 Cumartesi günü İstanbul'dan ayrılmış, görevini tamamladıktan sonra 30 Aralık 1807 tarihinde İstanbul'a dönmüştür³⁴. 20 Haziran 1808 tarihinde Avusturya'ya elçi olarak tayin edilmesi düşünülmüş, ancak bu mümkün olmamıştır³⁵. 15 Şubat 1809 tarihli takrirden Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin Avusturya'ya orta elçi olarak gönderilmesi Ordu-yı Hümayun'da yapılan müzakere neticesinde uygun görüldüğü, Şeyhülislam'ın hanelerinde gerçekleştirilen meşveret meclisinde dahi kabul edildiği halde "Fransa'nın Avusturya'ya elçi gönderilmesini çekemeyip tepki göstereceği mülahazasıyla, ayrıca Avusturya'ya elçi gönderilmesi sebebiyle alakalı havadislerin ortada dolaşması endişesiyle", Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin tayininden vazgeçilmiş ve onun ordu bünyesinde istihdamına karar verilmiştir³⁶. Daha sonra geçici bir görevle, Filibe Ayanı Rüstem Ağa'nın muhalefatı kaydı göreviyle Filibe'ye gönderilmiş, Ağustos 1809 tarihinde Filibe'de vefat etmiştir³⁷.

Sefaretle İran'a gönderilmiş olan Seyyid Mehmet Refi Efendi yurda dönüşünde Babi'li'ye "sefaretname kılıklı bir kıt'a layiha"³⁸ ve "sefaretnâmeye benzeyen bir rapor"³⁹ şeklinde ifade edilen biri muhtasar (kısaltılmış) olmak üzere iki ayrı sefaretname hazırladığı tespit edilmiştir. Bu sefaretnamelerin Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yer No: Y/0053-1⁴⁰, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Yazmalar Demirbaş No: T 1246/03'de, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Muallim Cevdet

31 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, Hilal Matbaası, İstanbul 1333, s.30.

32 BOA, HAT, 1357/53193; BOA, HAT, 1362/53712.

33 İsmail Safa Üstün, "Osmanlı Sefaretnâmeleri ve İran'a Sefaretle Giden Refi' Efendi'nin İki Sefaretnâmesi (1222/1807)", *İslam Tarihinin Problemleri Kolokiyumu (14-15 Mayıs 2008 Şanlıurfa)*, Elif Matbaası, Şanlıurfa 2008, ss.80-81, 84.

34 Üstün, a.g.m, s.82; Seyyid Mehmet Refi Efendi, İran'dan Hoy Müftüsü İbrahim Ağa adında bir elçi ile birlikte İstanbul'a dönmüştür. Seyyid Mehmet Refi Efendi İran elçisine mihmandarlık etmiş, bu sebeple elçi bir süre onun hanesinde misafir kalmış, bu sırada ortaya çıkan 1.528,5 gurus kadar masraf devlet bütçesinden karşılanmıştır. BOA, HAT, 1417/57962; BOA, AE.SMST.IV., 11/824; BOA, AE.SMST.IV., 22/1590.

35 BOA, HAT, 243/13697.

36 BOA, HAT, 1359/53414; BOA, HAT, 1273/49396.

37 Meehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311, s.412; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. IX, İstanbul 1309, s.111; Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şânizâde Târîhi*, C. I, haz. Ziya Yilmazer, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009, s.260; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 2008, ss.204-205.

38 Unat, a.g.e, s.203.

39 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, Dersaadet 1309, s.51.

40 Kütüphane kaydında sefaretnameyle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: "Sırtı bordo deri, ebrulu kâğıt kaplı mukavva kapaklı cilt. 230x165 mm. 142x60 mm. Vr. 1b-28b. 21 satır. 1 sütun. Siyah-kırmızı (bölüm başlıkları). Divani kırması. Mehmet Refi Efendi'nin İran'a elçi olarak gönderildiğinde gördüklerine dair bir rapordur. Sayfa kenarlarında metinde

Yazmaları Demirbaş No: K 37, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih No: 823/1'de ve Kütahya Vahid Paşa Halk Kütüphanesi Arşiv No: 831'de yazmaları mevcuttur⁴¹.

Millet Kütüphanesi'nde bulunan ve metnin baş tarafında "Refi Efendi merhumun hatt-ı desti ile görülen takdim arizasının aynen suretidir" ifadesi yer alan⁴² nüshadan istifade eden Filiz Güney hazırladığı yüksek lisans tezinde Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tarih, nr. 823'deki nüshaya dayanarak *Sefaretnâme*'nin içeriği ile ilgili geniş bir bölüm yazmıştır. Güney, Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin eserinde sefareti sırasında İran devlet adamları ile yapmış olduğu resmi ve özel görüşmelerin özetini rapor halinde Osmanlı hükümetine sunduğu belirttikten sonra *Sefaretnâme*'nin giriş kısmının; "*Refi' Efendi merhumun hatt-ı destiyle görülen takdim arizasının aynen suretidir. Ba sefaret azm ve avdet ettiğim devlet ve memleket-i İranyan'ın mahiyet ve keyfiyeti ma'lum-ı aleman ve ceride-i vakayi' terkimi abesle iştiğal kabilinden olacağı nümayan olduğundan ol babda atf-i tumar-ı güftar ve hemen vacibü'l-inha umur-ı hafaya icmalen iş bu varakpareye sebt ve terkim ile huzur-ı lamiu'n-nur-ı veliyyü'n-niamanelerine arz ve iş'are ictisar olunduğu...*" şeklinde başladığını ifade etmekte ve elçinin bizzat el yazısıyla kaleme aldığı bu kıymetli sefaretnamenin 1808 tarihli bu nüshasının seksen beş varaktan oluştuğunu belirtmektedir⁴³.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin hazırladığı sefaretnamenin bir nüshası da Osmanlı Arşivi'nde hatt-ı hümayunlar içerisinde dosya numarası 1417, gömlek numarası 57961 ile kayıtlıdır. Bu belgede sefaretnamenin 7 Zilhicce 1222 (5 Şubat 1808) tarihli olduğu tespit edilmektedir⁴⁴. Sıtkı Uluerler hazırladığı doktora tezinde, ekler kısmında yer verdiğimiz bu arşiv belgesinden hareketle Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin İran elçiliği ve sefaretnamenin içeriği hakkında altı madde halinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak belgenin tam metnine yer vermemiştir⁴⁵.

Sefaretnâme'nin matbu nüshası ise *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* tarafından (Sayı 43-44) yayınlanmış, ayrıca yine aynı mecmuanın ilavesi olarak Hicrî 1333 (Miladi 1914/1915) tarihinde Hilal Matbaası'nda 31 sayfa halinde basılmıştır⁴⁶. Bu metnin Türk Tarih Kurumu'ndaki yazma nüshadan hazırlandığı

yanlış yazıların bazılarının doğrusu bir okuyucu tarafından kaydedilmiştir. Yazma içinde yer alan risalelerin fihristi ile bazı şehirlerin İstanbul'a uzaklığını gösteren bir cetvel vardır."

41 Güngör, a.g.t, ss.95-100.

42 Unat, a.g.e, s.205.

43 Güney, a.g.t, ss.67-79.

44 BOA, HAT, 1417/57961.

45 Uluerler, a.g.t, ss.145-148.

46 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, Hilal Matbaası, İstanbul 1333.

tahmin edilmiştir. Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin muhatsar (kısaltılmış) olarak hazırladığı ve şimdiye kadar gözden kaçmış olan ikinci bir muhtasar sefaretname ise İsmail Safa Üstün tarafından Millet Kütüphanesi (Ali Emiri)'ndeki nüshanın bulunduğu 823 numaralı ciltte tespit edilmiştir⁴⁷.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin Sefaretnâmeleri üzerine biri lisans bitirme, diğeri yüksek lisans tezi olmak üzere iki tez hazırlanmıştır. İlki 2014 yılında Hicran Camcı tarafından "Acem Diyarı'nda Bir Sefirin Takriri: İran Sefâretnâmesi"dir. Camcı bu çalışmada Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Sefâretnâmesi'ni Latin harfleri ile günümüz Türkiye Türkçesine transkribe etmiş, böylece edebî bir kaynak niteliği taşıyan sefâretnâmeyi, aynı zamanda siyasi bir belge olarak incelemiştir. Ancak lisans bitirme tezi olarak hazırlandığı anlaşılan bu çalışma yayınlanmamıştır⁴⁸. 2019 yılında Mertcan Güngör tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi "Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Sefaretnameleri (Transkripsiyon-İnceleme)" adını taşımaktadır. Bu tezde Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin hayatı ile sefaretnamelerinin fiziksel ve içerik özellikleri antılmış, ek olarak da *muhtasar* ve *mufassal* şeklinde tasnif edilen sefaretnamelerin transkripsiyonları verilmiştir⁴⁹.

SEFARETNAMELERİ IŞIĞINDA SEYYİD MEHMET REFI EFENDİ'NİN İRAN ELÇİLİĞİ

Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin İran dönüşünde hükümete takdim eylediği sefaretnamesi bir layiha niteliğindedir. Bu sefaretnamede yazar, sefareti sırasında İran devlet adamları ile yapmış olduğu resmi ve özel temaslarını anlatmaktadır. Takdim arizesinde şöyle demektedir: "Bâ sefaret azm ve avdet ettiğim devlet ve memleket-i İranyân'ın mahiyyet ve keyfiyeti ma'lûm-ı âleman ve ceride-i vekayi' terkîmi abesle iştiğal kabilinden olacağı nümâyân olduğundan ol babda atf-ı tumar-ı güftar ve hemen vacibü'l-inha umûr-ı hafaya icmalen iş bu varakpareye sebt ve terkim ile huzûr-ı lâmiu'n-nûr-ı veliyyü'n-niamânelerine arz ve iş'âre ictisâr olunduğu..."⁵⁰

Batıya gönderilen Osmanlı sefirlerinin kaleme aldıkları sefaretnameler Osmanlı siyasetine ve toplumuna etki ederken İran'a gönderilenler için böyle bir etki söz konusu olmamıştır. Sadece o ülke münasebetlerinde bir değişme gerçekleşmiştir⁵¹. Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin Sefâretnâmesi'nde verdiği bilgiler

47 Üstün, a.g.m, s.81-82; Unat, a.g.e, s.205; Bursalı Mehmet Tahir Efendi de tek bir sefaretnameden bahsetmektedir. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, İstanbul 1342, s.190.

48 Hicran Camcı, *Acem Diyarı'nda Bir Sefirin Takriri: İran Sefâretnâmesi*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, İstanbul 2014.

49 Güngör, a.g.t, ss.9-88.

50 Unat, a.g.e, ss.204-205.

51 Üstün, a.g.m, s.79.

hem kendi göreviyle alakalı bir hesap verme niteliğindedir, hem de o tarihte yaşanan olaylara ışık tutmaktadır. Seyyid Mehmet Refi Efendi'ye göre İran'da şahlık mevkiine geçen Feth Ali Şah, Rusya ve Afgan kabilelerinin hâkimiyetindeki bazı yerleri yönetimine almışsa da Osmanlı Devleti'nin onun şahlığını tasdik etmesi durumunda Feth Ali Şah'ın istediği topraklarda üstünlük kurmasında önemli rol oynayacaktır. Bu itibarla Osmanlı Devleti tarafından Feth Ali Şah'ın hâkimiyeti onaylanırsa civarda bulunan Sind, Hind, Afgan ve Özbek toprakları üzerinde de Şah'ın kuvvet ve iktidar kurabileceği, ayrıca Azerbaycan vilayetlerinin üçte biri üzerinde Rusya'ya karşı müdafaada kuvvet kazanacağı, böylece bölgeyi istila eden Rus kuvvetlerinin az da olsa etkisiz hale getirilebileceği İranlı yetkililerce ifade edilmiştir⁵².

Seyyid Mehmet Refi Efendi İran halkını “aşırı gururlu, kibirli ve vahşi bir kavim”⁵³ olarak nitelemektedir. Böyle bir kavim olduklarından Azerbaycan hâkimi ve veliahd Abbas Mirza ve veziriazam Mirza Şefi'nin İslam'ın birleştiriciliği davasıyla olur olmaz zamanlarda, küçük konuları bahane ederek Osmanlı idaresine ve Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'ya elçiler ve hediyeler göndermişlerdir. Bu görüşmelerde Abbas Mirza kendini ön plana çıkardığı gibi şahlık makamına da kendini yakıştırmaktan geri durmamıştır. Oysa sözü edilen elçilerin gelip gitmesinde şehzade Abbas Mirza, bilhassa Yusuf Paşa ile Arpaçayı başındaki “din düşmanı” Rusya'ya karşı ittifak yapmayı ahd-i misak etmişken, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yapacağı herhangi bir savaş durumunda İran kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna katılacağı sözünü vermişken Abbas Mirza bu sözlerinde durmamış, Rus tehlikesi ortaya çıktığında Osmanlı'nın veya Rusya'nın kaybetmesi durumunda kendilerinin kârlı çıkacağını düşünerek “gavgaları ıraktan seyr ve temaşa” etmişlerdir⁵⁴. Hatta Seyyid Mehmet Refi Efendi'ye göre İranlılar, Ruslara hile ve desiseyle sefer sırasında güya sulhü müjdelemek için zaman zaman elçiler ve yazılar göndermişler, bu arada Osmanlı toprağı olan Çıldır eyaletine bağlı Ahilkelek ve Kars kaleleri üzerine saldırmışlarsa da Yusuf Paşa tarafından geri püskürtülmüşlerdir. Bu olaylar yaşanırken İran kesin olarak ne Osmanlı tarafında ne de Rusya tarafından yer almış, ancak askerlerine nizam vermek ve silahlanmak gayesiyle Rusya ile bağlarını koparmamış, Rusya'yı kendine düşman etmeyip onlarla devamlı yazışarak ve hediyeler göndererek oyalama politikası takip etmiştir. Kısacası İran, Osmanlı-Rus savaşında “galibiyetin kimden yana olacağına bakıp, kendi çıkarları açısından kurnaz bir politika”⁵⁵ takip etmiştir. Rusya da İran'ı kuvvetli bir

52 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, Hilal Matbaası, İstanbul 1333, s.3; Güney, a.g.t, s.68.

53 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, s.4.

54 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, s.4; Güney, a.g.t, s.69.

55 Uluerler, a.g.t, s.145.

düşman olarak görmeyip istedikleri zamanda İranlıları yenebileceklerini, ayrıca istedikleri antlaşmayı da onlara imzalatırabileceklerini düşünmüşlerdir. Burada asıl kurnazlığı Ruslar'ın yaptığı, kendileri için asıl güçlü düşmanın Osmanlı olduğu intibai uyandırarak İran'ın kendilerine yönelik gizli planlarından habersizmiş gibi hareket etmişlerdir⁵⁶.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin verdiği bu bilgilerden şu sonuçlar ve değerlendirmeler çıkarılabilir: “Feth Ali Şah'la birlikte İran'da başlayan yeni dönemde (1800'lü yılların başı), İran'ın genişleme politikası; öncelikle, Afganlılar ile Rusların elinde bulunan eski İran topraklarının geri almak ve sonrasında da mümkün olduğu kadarıyla Hindistan'a kadar gitmek biçimindedir. Ancak İran'ın, Rusya karşısında mağlubiyet almasıyla işler değişmiş ve müttefik arayışı içine girmiştir. Zor durumda kalan İran, Şehzâde Abbas Mirza ve İran Veziriazamı Mirza Şafi aracılığıyla Osmanlı ile irtibata geçmeye çalışmıştır. Bu amaçla da Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya elçiler gönderip, birlikte hareket edilmesi hususunu gündeme getirerek, Rusya'ya karşı ittifak kurulması talebini iletmiştir. Hâlbuki Osmanlı Devleti, Rusya ile harp içinde olduğu sıralarda, İran Osmanlı'ya yardım etmek şöyle dursun, kendi çıkarları doğrultusunda sessiz kalmayı daha uygun görmüştür. Hatta Şehzâde Abbas Mirza'ya, Arpaçay mıntıkasında, Osmanlı-İran güçlerinin ittifak kurması teklif olunduğunda, o bunu kabul etmemiştir. Hatta İranlıların, hangi tarafın üstün geleceği konusunda gelişmeleri, *seyr ve temaşaya* daldıkları açıkça belli olmuştur. Aslında o sıralar İran da, Rusya'dan ağır bir yenilgi almıştı. Ama buna rağmen, Osmanlı-Rus savaşında, İslamlık ve komşuluk nokta-i nazarında Osmanlı yanında bir tutum takınmamıştır.”⁵⁷

Öte yandan Seyyid Mehmet Refi Efendi İran'ın, Fransa'ya karşı başlangıçta iyi yaklaşımı olmadığını, bunun sebebinin Rusya'dan korkmasını ifade etmiştir. İran'da halk arasında Fransa Kralı Bonapart'ın otuz kırk seneden beri Rusya'nın bazı devletlerden aldığı toprakları önceki sahiplerine geri vermedikçe Rusya ile barış yapmam dediği, iki devlet arasındaki düşmanlığın sebebinin bu olduğu şayi olmuştur. Ayrıca Rusya'ya karşı Osmanlı ile Fransa arasında bir ittifak yapıldığı dedikodularına inanan İran, başta ağırdan aldığı Fransa'ya karşı yakınlık konusunu menfaatine uygun ve canına minnet görerek gündemine almıştır. İran, Fransa'yı kendi tarafına çekmekle Avrupalıların sanayisinden yararlanmak emeline düşmüş, Tebriz'e muallim, asker ve mühendis, Tahran'a Lablonoş isimli konsolos ikamet ettirilmiştir. Seyyid Mehmet Refi Efendi bu konsolos ve tercümanı Yasef Cuvani ile gizli bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme esnasında konsolos kendisine “Acemlerin hile ve desiselerini istihza ile anıp yalancı bir kavim olduklarını, ancak

56 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, s.4-5; Güney, a.g.t, s.69.

57 Uluerler, a.g.t, s.145.

Napolyon'un isteğine uygun davranıp yakında Fransızlar'ın eziyetlerine katlanmak durumunda kalacaklarını, yalnız Napolyon'un İran konusunda henüz kesin bir talimat vermediğini"⁵⁸ ifade etmiştir.

Seyyid Mehmet Refi Efendi İran'daki elçilik görevi sırasında zaman zaman Osmanlı merkezi idaresini bilgilendiren yazılar göndermiştir. Örneğin 4 Ağustos 1807 tarihli yazısında sefaretnamesinde de anlattığı İran yönetiminin takip ettiği siyasetlerine ve durumlarına dair bilgileri ulaştırmıştır. Ayrıca kendisine verilen harcırahın tükenmesi sebebiyle müşkül duruma düştüğünden bir miktar daha harcırah talep etmiştir⁵⁹.

Seyyid Mehmet Refi Efendi Tahran'da Fransız Konsolosu Lablonoş ile yapılan görüşme neticesinde Fransa'nın niyetinin iyi olmadığını anlamıştır. Ayrıca İranlı yetkililerin Rusya ve Fransa arasında gidip gelen tutarsız davranışları sebebiyle, hem İranla hem de Fransa'yla bir ittifakın mümkün olmadığına karar vermiştir. Böylece iki devletin birbirinden uzak tutulması sonucuna varmıştır. Osmanlı-İran-Fransa ittifakından vazgeçip Fransa ve İran'ı birbirinden soğutmak için gayret etmiştir⁶⁰. Bu strateji çerçevesinde Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin sefaretnamesinin ilerleyen kısmında İran'ı Batılı devletlere karşı nasıl davranması gerektiği konusunda uyardığı tespit edilmektedir. Ayrıca yeri geldikçe onları Fransa'dan soğutmak için Fransa'nın bölgeye yerleşmesinin sakıncalarını, İran'ın içerisine sokulmasının doğuracağı neticeleri dile getirmiştir.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'ye göre Azerbaycan ülkesinde bulunan altı-yedi bin Rus kuvvetinin çıkarılmasında İran'ın gücü yeterli değildi. Bu konuda yardım için Fransızların İran topraklarına ayak basmalarıyla belki buralar ve civar topraklar tamamen Fransızların eline geçebilirdi. Bununla birlikte İranlıların, Osmanlılara düşmanlığı Hıristiyan devletlerden daha çok olmasına rağmen, Fransızların bölgeye gelmeleri Osmanlı topraklarının güvenliği açısından daha sıkıntılı durum meydana getireceğinden, durumun vehametini anlayan Seyyid Mehmet Refi Efendi Fransızlar ile İranlıların aralarını açmaya, düşmanın desiselerini onlara etraflıca anlatmak istemiştir. Çünkü Rusya ve Fransa gibi iki kuvvetli düşmanın İran topraklarından Osmanlı sınırlarına yaklaşma ihtimali mümkündür. Seyyid Mehmet Refi Efendi bu konuda evinde misafir olduğu Hacı Muhammed

58 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.5-6; Güney, a.g.t, ss.70-71.

59 BOA, C.HR., 153/7648; Yine harcırah talebi doğrultusunda kendisine kaime gönderilmesi hususunda bkz. BOA, HAT, 1357/53193; BOA, HAT, 1362/53712. Seyyid Mehmet Refi Efendi İran dönüşü elçilik vazifesi sırasında yaşananları, tecrübe ve fikirlerini anlattığı sefaretnamesini Osmanlı merkezi idaresine takdim etmenin dışında zaman zaman İran ile ilişkilerde, ihtiyaç halinde elçilik tecrübesi dolayısıyla kendisinden fikir sorulduğu durumlarda da merkezi idareyi bilgilendirmiştir. 27 Şubat 1808 tarihli arşiv kaydına göre Seyyid Mehmet Refi Efendi Fransa ile ittifak akd eden eski İran sefirinin olumlu beyanı üzerine Fransa'nın dostluğuna güvenilemeyeceğine ve bel bağlanamayacağına dair merkezi idareye bir arıza sunmuştur. BOA, TS.MA.e, 191/25.

60 Güney, a.g.t, s.71.

Hüseyin Han-ı İsfahani, veziriazam Mirza Şefi ve diğer ileri gelen kişiler ile istişarede bulunmuştur. Bir münasebetle aslında Rusya'nın devletler arası antlaşmaları çığnemekte sakınca görmeyen bir devlet olarak tanındığını, buna rağmen devletler arası hukuk kurallarına uygun bir devlet olduğunu, oysa Bonapart'ın ne sözüne ne de işine asla güvenilemeyeceğini, iyi ya da kötü ne söylerse söylesin sadece kendi menfaatini düşündüğünü ve şimdiye kadar kendine bağlanan devletlerin düzeninin bozulması için çalıştığını ifade etmiştir.

Seyyid Mehmet Refi Efendi kendi tecrübe ve gözlemlerinden misaller getirerek Fransa'ya güvenilemeyeceğini, tehdit oluşturacağını delilleriyle ispatlamaya çalışmıştır⁶¹. Seyyid Mehmet Refi Efendi memur olarak Arnavutluk İskenderiye'sinde bulunurken İran'dan daha güçlü ve muntazam olan Venedik Cumhuriyeti topraklarını, beylerini zulümden himaye etme, halkını ticarete zenginleştirmek bahaneleriyle top ve tüfek atmadan ele geçiren Fransızlar vaatlerinin tam tersini yapmışlardır. Halkı soyup fakir hale getirmişler, istedikleri kişileri esir etmişlerdir. Yine Avusturya (Nemçe) Devleti ile savaşarak zorla Moldova kalesini istila etmişler, Nemçe'de yaşayan Macarlılar'ı, fiyat pahalılığı ve zulümlere uğrayan Bec ve civar halkını, Fransa tarafına çekerek bölgeye yeni bir yönetici arayışını başlatmışlardır. Üstelik Fransızlar, bu yöneticinin, Avusturya (Nemçe) kralı olacağına, Fransa kralının olmasını tavsiye ederek, onları eski devletlerine karşı kışkırtma politikası izlemiştir. Bu hadiseleri gözüyle gören Seyyid Mehmet Refi Efendi Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı da tutarsız bir politika izlediğini, ancak tek başına Osmanlı topraklarına saldırmaya cesaret edemediğini ve büyük bir seferi göze alamadıklarını sözlerine ilave etmiştir. Fakat yine de vazgeçmeyip, İstanbul'a deniz ve karadan epeyce uzak mesafedeki Mısır'a, Osmanlı hükümeti tarafından gönderildiklerini söyleyip sahte fermanla ve hileyle girmişlerdir⁶².

Fransızların bu hareketleri karşısında İstanbul'daki Fransa elçisi “bunda bir yanlışlık vardır, Bonapart okyanusa çıkıp Hindistan'a İngiltere üzerine gidecek idi, bir kere devletime yazıp tahkik edeyim” şeklinde konuyu geçiştirmiş, üstelik gemilerinin hava muhalefeti sebebiyle Mısır'a girdiği gibi başka sudan sebepler ileri sürerek zaman kazanmak isemişlerdir. Fransızlar “bize böyle el verdi böyle ettik siz dahi bildiğinizi edin” şeklinde hiçbir devletten vuku bulmamış bir cevap vermişlerdir. Ancak Osmanlı'nın kuvveti karşısında Mısır'ı boşaltmak durumunda kalmışlardır. Fransızların bu faaliyetlerini etraflı bir şekilde anlatan Seyyid Mehmet Refi Efendi'ye İranlı temsilciler, kendisini “sureta dost ve iyi ittihaz ettiklerinden” söylediklerini dinlemişlerdir. Bu münasebetle Seyyid Mehmet Refi Efendi sözlerine İran Devleti'nin İranlı halka fazla zulüm ettiğinden beldeledeki

61 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, s.7-8; Güney, a.g.t, s.72.

62 Güney, a.g.t, s.73.

halkın perişan durumda kaldığını, askerlerin bile devlete yüz çevirmiş olduğunu söyleyerek devam etmiştir. Yine konuyu Fransızlara getirip, Fransızların birer bahane ile İran'da adamlarını çoğaltmakta olduklarını, bölgeye sızmaya çalıştıklarını, adamlarının sade dil İran halkıyla ülfet ederek, hatta konsolosları Lablonoş'un doğrudan İstanbul'a değil seyahat bahanesiyle İsfahan'a gitmeye niyetlendiğini, bunların desise veya harp suretiyle bir fesat çıkarmak istediklerini konsolola görüşmesinde anladığını aktarmıştır. Ayrıca Rusya ile sulh yapmak amacıyla Fransızlara bu kadar meyletmelerine ve yakınlık duymalarına şaşırıldığını ve "evvel emirde diyarınıza kötülük gelmesinden kendinizi muhafaza etmelisiniz", diyerek durumun vahametini anlatmış ve İranlı temsilcileri uyardıya çalışmıştır⁶³.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin bu uyarıları İranlılar tarafından sert bir üslupla karşılık bulmuştur. Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin tabirine göre, "kendisini herkesten çok akıllı, ünlü, hatta kendini filozof Eflatun'dan fazla bilgili zanneden" İran veziriazamı Mirza Şefi, kendisine itiraz ederek, "ya siz Fransa'ya niçin bu mer-tebe hürmet ve rağbet edersiniz?" deyince, Seyyid Mehmet Refi Efendi Osmanlı ülkesinin İran ülkesi gibi küçük ve Hıristiyan ülkelerinden uzak bir ülke olmadığını, her taraftan düşmanla çevrili olduğunu, devamlı küffar ile savaş yapıldığını, bu Hıristiyan devletlere karşı mücadele ederken, Osmanlı Devleti ile aynı dine mensup olan devletlerin de kendilerine ihanet ederek Hıristiyan devletlere yardımcı olduklarını, bu yüzden birtakım tehlikelerden korunmak için tedbirli davran-dıklarını, Avrupalı devletlerle sürekli savaş halinde bulunduğu için, daima uyanık ve bilinçli olmak zorunda olduğunu, yoksa onlardan dostluk ve menfaat beklenilmediğini, ayrıca Osmanlı Devleti'nin İran gibi Avrupalı devletleri gibi uzak mesafedeki yerlerden memlekete düşman davet etmediklerini belirtmiştir. Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin bu savunması üzerine İranlı temsilciler, yeniden ikna olup "Efendi rast (doğru) söylersin ve güftarın bize dostluktur, Rum devletiyle bize ittifak ve ittihat vaciptir, zira din karındaşı ve hemcivarız" demişlerdir⁶⁴.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin son ifadelerinden İranlı temsilcilerin din kardeşi ve sınır komşusu Osmanlı Devleti ile ittifak kurmanın kendilerine vacip olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak "bakalım nice olur" diyerek o sırada Fransa'dan gelecek General Garden'in İran'a ulaşması ve tanzim edilecek sulh maddelerinin Şahlarına arz edilmesinden sonra neticeye bakılmasını sözlerine eklemiştir. Bu görüşmelerin ardından Tahran'dan Tebriz'e geçen Seyyid Mehmed Refi Efendi, önce Fransa elçisi General Garden ile sonra da tekrar şehzade Abbas Mirza ile görüşmüştür. Abbas Mirza, ilk olarak Osmanlı Devleti'ne muhabbet ve halisane duygularını ifadeden sonra Fransa'nın Osmanlı topraklarından çok

63 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.8-9; Güney, a.g.t, s.74.

64 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.9-10; Güney, a.g.t, s.75.

sayıda asker geçirmeyi teklif etmesi durumunda bunu kabul edip etmeyeceğini sormuştur. *Bu ifadelerden Abbas Mirza'nın Osmanlı-İran-Fransa ittifakına sıcak baktığı, Fransız askerlerinin Osmanlı topraklarından geçirilerek İran'a ulaştırılması konusunda Osmanlı elçisinin ne düşündüğünü öğrenmek istediği ve adeta ağzını yokladığı anlaşılmaktadır.*

Seyyid Mehmet Refi Efendi bu suale uzun ve izahlı bir cevap vermenin hadine düşmediğini, kendisinin Osmanlı Devleti'nde sadece aşağı rütbeli bir vak'ânüvisi olduğunu, böyle büyük işlerden haberdar olmadığından "sual-i şerifinize cevab-ı kat'i veremem" diyerek ilm-i siyaset yapmış, ancak bu konudaki şahsi düşüncelerini söylemekten de çekinmemiştir. Seyyid Mehmet Refi Efendi'ye göre, Rusya ile savaşabilmek için Fransa'nın çok sayıda askerini Avusturya (Nemçe) ve Rusya topraklarına hızlı bir şekilde aktarabilmek amacıyla Osmanlı topraklarını kullanmasına Osmanlı Devleti hiçbir surette yol vermeyecektir. Fakat bir-iki yüz nefer Bosna tarafından geçirmek teşebbüsünde bulunduğunu işittiğini ifade etmiştir. Abbas Mirza'nın bu teşebbüs ve teklifin caiz olmadığını belirtmesi üzerine de; Seyyid Mehmet Refi Efendi, Frenk taifesi ve Fransa'nın hileli planlarının sonu olmadığını, "Böyle külliyetli asker geçirmesi şöyle dursun bir neferini mülke sokması caiz değildir, bunlar Venedik ve Avusturya (Nemçe) gibi güçlü devletleri nice desise ile mağlup etmişlerdir" cevabını vermiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın bu gibi tekliflerine kesinlikle razı olamayacağını ifade etmiştir⁶⁵.

Ardından Abbas Mirza, Seyyid Mehmed Refi Efendi'ye birkaç yıl önce İngiltere'den İran'a gelen büyükelçi karşılığında, Hindistan'a elçi olarak gidip gelen Nebi Han ile konuşup konuşmadığını sormuştur. Seyyid Mehmet Refi Efendi de, Nebi Han ile bir misafirhanede görüştiklerini, Hindistan'daki ihtilal olaylarını konuştuklarını ve Nebi Han'a birkaç bin asker verilse, O'nun bütün Hindistan'ı şahları için zaptedebileceğinden bahsettiğini, ancak İran'ın iç işleriyle ilgili konuşmadıklarını ifade ederek Abbas Mirza'nın ağzını aramaya çalıştığının da farkına varmıştır. Abbas Mirza da bu bilgiyi doğrularcasına Nebi Han'ın kendisine Hindistan'daki halkın İran hâkimiyetine tabi olmaya hazır oldukları ve İran tarafından bir ordu gönderilmesini bekledikleri yönünde bilgi verdiğini belirtmiştir. Hindistan'daki Afgan kabilesinin İngiliz zulmüne karşı koymaya güçleri yetmemekle birlikte İngilizlerle aynı dinde olmadıklarından az bir himmetle bölgenin zaptedebileceği şahsi fikrini beyan etmiş, peşine "ol tarafa sefer ettiğimizde zarar olur mu" diye de sormuştur. Bunun üzerine Seyyid Mehmet Refi Efendi Tahran'da bir kişiden Fransızların İran'dan asker geçirmek istemelerinden muratlarının İngiltere'den intikam için olduğunu, İran'ın menfaatine olmadığını,

65 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.10-11; Güney, a.g.t, s.76.

Hindistan'ı size terk ederiz diyerek İran'ı bu işe razı etmeye çalıştıklarını işittiğini belirtmiştir. İlave olarak da “Başkalarının sevgiyle başka memleket üzerine neticesi meçhul sefer açmak vehamet sebebidir, tecrübe ve basiret erbabına da malumdur”, “Hala İran topraklarında din düşmanları dururken başka tarafa sefer açmak manasızdır”, “Fakat bu sefer Rusları Müslümanların hâkim olduğu topraklardan kovmak için tedbir olarak yapılıyor ise onu bilemem” demiştir.

Buna karşılık Abbas Mirza “Ey efendi düşman mülkten çıkmadığı ve vilâyetinizden şu miktarını mührünüz ile yedlerinde ibka edin denildiği surette barış mümkün olabilir mi? Memleket gasben düşman elinde iken âkıbet kâr mülâhazasıyla insana girân gelmez, ama mühürle teslim-i bilâd bize pek müşkil geliyor, bu olacak iş değildir” cevabını vermiştir. Seyyid Mehmet Refi Efendi, Hz. Peygamber zamanında dahi Mekke barışı vakasının meydana geldiğini, bazı memleketleri düşmanda bırakmanın ve Allah'ın yardımıyla zaman içerisinde askere ve mühim-mata nizam verilerek buraların kurtarılabilceğinin mümkün olduğunu belirtince, “Efendi hiç bir kere sulh olduktan sonra fesh-i musâlaha irtikâb olunur mu?” diye Abbas Mirza bir defa daha Osmanlı elçisinin fikrine karşı çıkmıştır. Bir defa daha Seyyid Mehmet Refi Efendi, “Düşman din-i memleketinize bu mertebecik yol bulmuşdur, taraf-ı şahanenizden fesh-i sulh-i ârini ihtiyara hacet koymayub aralık aralık tekâlif-i şâkka ile kendileri esâs-ı sulhu hedm ve sizi harbe müdâvim ederler” dediğinde Abbas Mirza, “Osmanlı Devleti de hala Rusya ile barışa nizâm verememiştir, Fransa'nın dahi bahaneler ileri sürdüğünü” mübalağa-i Acemiye ile söylemiştir. Osmanlı elçisi Seyyid Mehmet Refi Efendi “Şahım Devlet-i Aliyye-i ebediyü'l-karr tüm Hıristiyan devletlerle çevrili ve her zaman kafirler ile cenk ve harb üzere olduğu âşikârdır. Rusya ile barış sureti de olmadığı takdirce İngiltere ile muharebe sairlerinden ehven ve eshel, Devlet-i Aliyye muharebeden bî fütûr ve keseldir. Hemen barışa sizler bir rabıta verip şu düşmanı aradan def buyurun” demiştir. Bunun üzerine Abbas Mirza “Bakalım nice olur” diyerek konuyu değiştirmiş, bir süre Bayezid ve Kürt olayları müzakere edildikten sonra toplantı neticelenmiştir⁶⁶. Abbas Mirza'nın bu ifadelerinden Osmanlı elçisi Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin Fransa'nın güvenilmezliğine dair bütün sözleri İran üzerinde olumsuz bir etki bırakmamış, İranlı yetkililer Fransa'yla ittifak konusunda kendi tercihlerinden vazgeçmemişlerdir⁶⁷.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'ye göre Fransızların zahirde gayesi İngiltere'den intikam almak, İran'dan Fransız askeri geçirilerek Hindistan'a ulaşıp bu bölgeyi İran'a tamamen teslim eylemekti. Rusya'nın bunca yıldır almak için uğraştığı İran topraklarından karşılıksız vazgeçmek teklifi ise resmi ittifaka aykırı idi. Verimli,

66 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.12-13.

67 Güney, a.g.t, s.77.

geniş, sağlam ve menfaat sağlayabilecekleri yerler olan Tiflis, Şemahi, Şirvan ve Timur Kuyu Derbendi gibi bölgelerin eskiden olduğu gibi İran tarafından Rusya'ya mühürlü senet verilerek terk edilmesi, buna karşılık Şosa, Banbek, Gümrü ve sair Revan'a bağlı vilayetlerin İran'a teslim olması şartıyla Rusya ile anlaşma yapabilirlerdi. Aksi takdirde Rusya "inadına musır bir kavm-i muzır" olduğundan başka türlü sulh yapmanın mümkün olmadığını, ama Rusya ile belirtilen şartlarda anlaşabileceklerini Şehzade Abbas Mirza'ya ifade etmiştir⁶⁸.

Seyyid Mehmet Refi Efendi ilerleyen bölümde İran Şah'ı hakkında hakaret ve ağır eleştiri ifadelerinde bulunurken selefi Hadim Şah'ın istihkakı sebebiyle veliahd tayin ettiği Tebriz hâkimi, oğlu Abbas Mirza'nın her ne kadar "güya bir şeyh miş gibi nefsanî hevadan, mal ve elbiseden içtinap eden, pederine nispetle adalet ve ilim erbabına düşkün" olduğundan "ihdas-ı Nizam-i Cedid" ile meşgul bulunduğunu, askeri ve ekonomik anlamda girişimler yaptığını ileri sürmektedir. Buna göre Veliahd Abbas Mirza Tiflis'ten firar eden iki yüz nefer Rusyalı, Fransadan getirttiği muallim ve mühendisler marifetiyle asker yetiştirmeye başlamış, Osmanlı Devleti memleketlerinden ise tüccarlar eliyle temin ettikleri yük yük bakır ve demirden toplar ve güllerle bir yıldır Azerbaycan memleketlerinden topladıkları 3.000 kadar askere Avrupa savaş usullerini talim ettirmişlerdir. Ayrıca yirmi-otuz kadar top ve havanlardan başka kırk-elli kıta obüs topları ve arabalar inşa ederek, hayli barut ve demirden güllerle tanzim ettirmişlerdir. Şehzade Abbas Mirza'nın bu hazırlıklarını gören Seyyid Mehmet Refi Efendi yaptığı araştırmada İran'da hiçbir madenin bulunmadığını, imal ettikleri Fülûs isimli bakır para ile yaptıkları top, mühimmat ve kurşunu Osmanlı Devleti'nden aldıklarını; Osmanlı'dan o tarafa bakır, demir ve kurşun gönderilmediği takdirde ne bir akçe ne de harp alet ve levazımatı imal edebileceklerini anlamıştır. Seyyid Mehmet Refi Efendi İran'a bu madenler satılmadığı durumda herhangi bir ahitnameye mügayir durum olmazken Erzurum ve Trabzon gibi eyalet valilerinin müsamaha ve müsaadeleri ile Osmanlı madenlerinin, Osmanlı Devleti'ne lüzumlu eşyanın "husumetleri hüveyda olan düşman-ı zaife" gönderildiği, bu durumda Erzurum, Bayezit, Kars ve Van valilerine İran'a bu tür madenlerin gönderilmesinin tamamen men edilmesi emri yazılırsa gizli ve açık Osmanlı Devleti'nin menfaatine olacağı kanaatinde⁶⁹.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin İran'a ve yönetimine dair gözlemlerine sefâretnâmenin daha sonraki sayfalarında da tesadüf edilmektedir. Elçinin tahkikatlarına, devlet ricali ve evlerinde misafir olduğu ileri gelen kişilerden edindiği intiba ve elde ettiği bilgilere göre İran'ın merhametsiz Şahı, ülkeyi adalet ve şer'-i şerîfe tam bağlılık ile yönetmesi gerekirken cizye, aşar, maden ve gümrük benzeri

68 BOA, HAT, 1417/57961; Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, s.14; Güney, a.g.t, s.78.

69 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, s.15-17.

gelirleri olmadığından “meşhur zalimlerden Haccac ve Zahak gibi zulmetmediğinden” umum İran ahalisini, asker ve hizmetkârlarını kendinden uzaklaştırmıştır. Azerbaycan’a musallat olan Ruslara karşı, Şah’ın zulümdidesi olan Cafer Kulu Han başarısız olmuş, ancak bir iki defa Abbas Mirza başarı elde edebilmiştir. “İran halkı diyanetinden hali ve Müslümanlık dillerinde cari olması” sebebiyle kalben Rusya’nın gayretkeşleridirler. Ayrıca Şah’ın vefatından sonra saltanatın varisi olan evlatları birbirine düşmanlık beslediklerinden İran memleketleri viran olup ecnebilerin eline geçme tehlikesi doğmuştur⁷⁰.

İran şahları hâkimiyeti altındaki memleketlerdeki hâkim ve nüfuzlu kişilerin isyanlarından emin olmak için evlat veya yakınlarını rehin olarak Tahran’da alıko-yarlar, bu kişiler her sene Nevruz bayramında senelik vergilerini getirip şaha teslim ederler, isterlerse başka mansıp ve mevki tevcihi için rehinlerini değiştirirlerdi. Nitekim Bağdat vilayetine tabi Kürdistan bölgesindeki Baban nam-ı diğer Karacaviran mutasarrıfı Abdurrahman Paşa’nın Osmanlı’nın Bağdat valisinden koparak Şah tarafına iltica ettiği sırada oğlunu Tahran’a rehin bırakmıştır. Ardından her sene vilayeti mahsulünden elde edilen gelirden Şah’a nakit vergi ödemiştir. Abdurrahman Paşa bu hareketinden dolayı Bağdat ve havalisi halkı tarafından kötülenen ve nefret edilen bir kişi olmuştur⁷¹. Ancak Seyyid Mehmet Refi Efendi’den Mirza Şefi’ye getirdiği mektupta ve kendisine göreviyle ilgili verilen talimnamede bu konuda detaylı bilgi verilerek Paşa’nın oğlunun iadesi için gayret etmesi istenmiştir. Bu konuda Seyyid Mehmet Refi Efendi Şehzade Abbas Mirza’ya ve vezirine danıştığında “Bizim bileceğimiz iş değildir, Tahran’a vardığınızda müzakere ile cevabı verilir” demişlerdir. Seyyid Mehmet Refi Efendi Tahran’da da bir iki defa Mirza Şefi’ye konuyu arz etmiş, kendisinin iki devlet arasında muhabbetin güçlenmesi için memur edildiğini, bu hususu Osmanlı yönetimine ifade etmez ise fesat meydana gelmesine sebep olacağını, tarihte Bağdat Valiliği hevesiyle Şah Abbas-ı Sani-i Safeviye müracaat eden Bekir Subaşı’ya serasker Hafız Ahmet Paşa tarafından Bağdat menşuru verildiğinde bu kişinin Osmanlı Devleti’ni bırakıp Şah tarafına meyletmesi üzerine Sultan IV. Murat’ın bölgeye sefer düzenlediğini ve nice canların heder olduğunu hatırlatmıştır. Ayrıca Abdurrahman Paşa’nın divan katibi Molla Kasım’ın olayın şahidi olarak yaşananları kendisine aktardığını, “iade buyrulursa mucib-i muhabbet” olacağını, ancak Abdurrahman Paşa’nın oğlunun iade edilmemesi durumunda bir fesadın çıkmasının önlenemeyeceğini tekrar tekrar izah etmiştir. İran tarafı Seyyid Mehmet Refi Efendi’nin bu ısrarlarına karşı ayak diremiş, “Senevi bir miktar peşkeş verir ise oğlunu iade ederiz” demeyi sürdürmüşlerdir. Abdurrahman Paşa’nın Osman Bey isminde oğlunu

70 Mehmed Refi’ Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.17-18.

71 Mehmed Refi’ Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, s.19.

Tahran'da alıkoymaya devam etmişler, Mehmet Bey ismindeki oğlunu ise iade etmişlerdir⁷². Seyyid Mehmet Refi Efendi sefâretnâmesinin ilerleyen sayfalarında yine Basra ve Bağdat gibi İran'a yakın yerlerin yöneticilerinin Osmanlı Devleti'ne bağlılık bildirip hediyeler yollamaları, İran'a buğz etmeleri ve sınırları korumaları gerekirken Bağdat'tan İran'a meylederek hediye gönderildiğini öğrendiğini, bu hususun etraflı bir şekilde araştırılmasını tavsiye etmiştir⁷³.

Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin verdiği bilgilere göre İran, Osmanlı Devleti'ne açıktan ihanet ve hıyanet içerisine girerek kışın Kars, Bayezit ve Van'ı kışlak, yazın Hoy ve Revan'ı yaylak edip, iki Kürt aşiretinin beyi olan Abdal Hüseyin Bey, Bayezit mutasarrıfı İbrahim Paşa, Kars muhafızı Mehmet Paşa'nın Revan'a firar eden kardeşi Karabey'i kendi tarafına cezbetmiştir. Bu kişilerin durumlarıyla ilgili Şehzade Abbas Mirza ile görüşen Seyyid Mehmet Refi Efendi Yusuf Paşa gibi bölgedeki Osmanlı Devlet adamlarıyla birlikte Abdal Hüseyin ve Karabey'in icabına bakılmasına çalışmıştır⁷⁴. Bunlarla birlikte İran'ın bazı siyasi ve askeri konularda razı olunmayacak hareketlerini de ifade etmiştir. Şöyle ki, Rusya'ya tabi olarak yaptığı kötülükleri şayi olan Cafer Kulu Han'ın İran'dan kaçışı sırasında onu damadı ve Bayezit sancağı mutasarrıfı Mahmut Paşa Kürtoğlu Kalesi'ne hapsetmiş, sonra o bölgeden İran Hanları tarafından çıkarıldığı sırada adı geçen kaleye giren İranlılar bir daha buradan çıkmamışlardır. Çevredeki bazı köyleri de perişan etmişlerdir. Bunun üzerine İranlıların oradan çıkarılması için bölge halkı tüm vergilerden muaf tutulmuşlardır. Buna rağmen kendi rızalarıyla valilerine az da olsa hediye ve asker ita etmişlerdir. Öte yandan devlete hizmet etmekte olan Van sancağında "ehl-i sünnet ve pâk akideli" Kürt beldelerinden Caz nahiyesine, Şehzade Abbas Mirza tarafından asker sevk edilerek nahiyeye halkının bir kısmını öldürüp 200 kadar kadın ve ileri gelen kişileri Tebriz'de müzayede ile açıktan İranlılara satmışlardır. Ayrıca aynı nahiyeye kabilelerine yıllık 1.500 baş hayvan ve 1.500 riyal vergi koymuşlar, hayvanları zorla tahsil etmişler, parayı da birkaç ay ertelemişlerdir. Bunun üzerine Caz nahiyesi ahalsi Van ve Bayezit taraflarından yardım talep etmişlerdir⁷⁵.

Seyyid Mehmet Refi Efendi ağır ifadelerle zikrettiği İranlı yetkililerin -kendisini karşılayan başta Mirza Şefi olmak üzere- kendisine "layıkı üzere hüsnü muamele" etmediklerini, Şahlarına verilmek üzere İstanbul'dan Osmanlı yönetiminden getirdiği resmi yazıda şahlarının methedilmesi ve övülmesi konusunda "irtikab-ı kizb ve hilaf" ettiklerini ifade etmektedir. Ayrıca İranlı yetkililer kendisine "Şahla

72 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.20-22.

73 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.24-25.

74 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.26-27.

75 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.27-28.

mülakat etmediniz” şeklinde bir ifadeye bulunmaları üzerine Seyyid Mehmet Refi Efendi yanına gelip giden Sind ve Fransız elçileri ve sair kişilerle görüştüğünü, kendisinin Osmanlı Devleti tarafından gönderilen hususi elçi olmadığını, ancak Osmanlı padişahından Mirza Şefi’ye mektup getirdiğini, İstanbul’daki İran elçisinin bu mektubun muteber bir kişiyle yollanmasını istediğini, bu itibarla elçi ünvanı olmadan mektubu kendisinin getirdiğini, Şahla görüşmesine de lüzum olmadığını belirtmiştir. Seyyid Mehmet Refi Efendi hususi bir elçi olmadığından İran’daki gösterişli resmi törenlere katılmamış, bir defa diğer elçilerle at koşusuna, Tahran’da Hasan Ali Mirza ile görüşmek için sarayına, bir defa da Şah’ın bina ettirdiği Kaçar Sarayı ismiyle bilinen binaya gitmiştir. Giriştiği bütün müzakerelerde İranlı yetkililerin bütün sözlerine gerektiği şekilde karşılık vermiş, Osmanlı saltanatı aleyhine söz söylettirmemiş, kendisi için düzenlenen resmi veda töreninde yine İranlı yetkililerle şevk ve muhabbetle vedalaştıktan sonra geri dönmüştür⁷⁶.

SONUÇ

Sultan III. Selim döneminde Osmanlı Devleti Rusya ortak düşmanı çerçevesinde İran ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve Fransa’nın dâhil olmasıyla üçlü bir ittifak söz konusu olmuştur. Bu dönemde İran’da iktidarda bir Türk hanedanı olan Kaçarlardan Ağa Muhammed Şah ve Feth Ali Şah iktidar mevkiini işgal etmişlerdir. Rusya’nın Kafkaslarda ve Gürcistan bölgesinde ilerleyip daha güneye hâkimiyet kurmak istemesi hem Osmanlı’yı hem de İran’ı tehdit eder bir durum ortaya çıkarmıştır. Daha önce de Osmanlı ile Rusya arasında süren uzun savaşlarda gerçekleşmeyen İran ile ittifak konusu bu defa Fransa’nın da araya girmesiyle ciddi diplomatik boyutlara ulaşmıştır. Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart kendi çıkarları doğrultusunda Rusya ve İngiltere’ye karşı gerek Osmanlı’yı gerekse İran’ı kullanmak istemiştir. Bu süreçte 1806 ve 1807 yılları gayet yoğun diplomatik görüşmelere sahne olmuştur. Üç ülke arasında elçiler gidip gelmiştir.

Rus baskısı Osmanlı Devleti ile İran arasında anlaşmazlıklara neden olan konuların çözümlenmesi için de bir fırsat doğurmuştur. İttifak görüşmeleri için 1807 yılında Osmanlı tarafından İran’a tecrübeli ve yetkin bir isim olan Seyyid Mehmet Refi Efendi gönderilmiştir. Ancak Osmanlı ve İran’ın İslam çatısı altında ve aynı tehlike karşısında bir türlü bir araya gelememeleri dikkat çekicidir. Osmanlı arşiv kayıtlarında Seyyid Mehmet Refi Efendi’nin Devlet-i Aliyye ile İran Devleti arasında iyiliğin ve muhabbetin takviyesi için gönderildiği, onun İran’a gelmesinin “mucib-i memnuniyet olduğu”⁷⁷, iki taraf arasında ilişkilerin kuvvetleştiği ve İran tarafından da Devlet-i Aliye’ye elçi olarak Asker Han’ın

76 Mehmed Refi’ Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, ss.229-31.

77 BOA, HAT, 787/36737.

gönderildiği ifade edilmektedir⁷⁸. Bu dönemde Osmanlı ile İran'ı birbirine yaklaştıran sadece Rusya düşmanlığı değil, Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda iki ülkeyi kışkırtmasıdır. Osmanlı'yı Rusya'ya karşı desteklemekle "kandırmaya" çalışan Fransa, İran'ı İngiltere'yi Hindistan'dan uzaklaştırıp kendilerine bırakma vaadiyle oyalamıştır. Nitekim yapılan karşılıklı sefir müzakerelerinden hiç bir netice alınamamıştır. Bu işten Osmanlı kadar zarar gören İran, Fransa'nın desteği ile Rusya'nın elindeki Gürcistan topraklarını geri almayı planlamıştır.

1807 yılında yaşanan tüm bu süreçlerle ilgili Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin hazırlayıp Osmanlı yönetimine sunduğu elçilik raporu (sefaretname) değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin İran'da yaptığı müzakereler Osmanlı-İran-Fransız ittifakının kurulmasından ziyade kurulmaması yönünde bir sonuç doğurmuştur. Yukarıda detaylı bir şekilde özetlenen Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin raporu onun böyle bir ittifakın kurulmasından ziyade kurulmaması için çaba sarf ettiğini göstermektedir. Fransa'ya olan güvensizliği ve nefreti nedeniyle Osmanlı elçisi, İran'ın da Fransa'ya olan itimadını sarsıcı şeyler söyleyerek onları etkilemeye çalışmıştır. Sonuçta bu ittifak girişimi sonrasında gelişen olaylar Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin görüşlerinde haklı ve isabetli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Fransa İmparatoru Napolyon sürekli değişken siyaset izlemiş, bir süre sonrada Rusya ile anlaşarak İran'ı adeta yüz üstü bırakmıştır.

Netice itibarıyla Seyyid Mehmet Refi Efendi XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı bürokrasisinde yetişmiş önemli şahsiyetlerden biri olarak kritik bir dönemde İran'a elçi olarak gönderilmiştir. O sırada Rusya tehlikesine karşı kurulması için çaba harcanan Osmanlı-İran-Fransa üçlü ittifakı konusunda İran'da bulunmuştur. Osmanlı merkezi yönetimi Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin tahrir ve sefaretnamesi vasıtasıyla "İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü siyaset, İran devlet adamlarının mizacı, İran'ın iç meseleleri ve Osmanlı-İran sınırında yaşanan olaylar" gibi çok çeşitli, siyasi, askeri ve politik konularda detaylı bilgilere ulaşmıştır. Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin elçilik görevi dönüşü hazırladığı tahrir ve sefaretnamede dile getirdiği İran, Fransa ve İngiltere ile ilgili düşünceler Osmanlı dış işlerinde atılacak adımlar için değerli katkılar sağladığı gibi, günümüze de tarihten bazı ipuçları vermektedir. Bu itibarla günümüz dış politikasında da incelenmesi ve dikkate alınması gereken bir belgedir.

KAYNAKÇA

78 BOA, HAT, 784/36631.

Arşiv Belgeleri

BOA, AE.SMST.IV., 11/824; BOA, AE.SMST.IV., 22/1590.
 BOA, C.HR, 154/7684; BOA, C.HR., 153/7648.
 BOA, HAT, 1273/49396; BOA, HAT, 1357/53193; BOA, HAT, 1359/53414; BOA, HAT, 1362/53712;
 BOA, HAT, 1417/57961; BOA, HAT, 1417/57962; BOA, HAT, 161/6706; BOA, HAT, 161/6707;
 BOA, HAT, 243/13697; BOA, HAT, 784/36631; BOA, HAT, 787/36737.
 BOA, HRT.h., 416/1.
 BOA, TS.MA.e, 191/25.

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII-XIX, Dersaadet, 1309.
 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, haz: Dünder Günay, İstanbul, 1984.
 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, İstanbul, 1342.

Camcı, Hicran, *Acem Diyası'nda Bir Sefirin Takriri: İran Sefâretnâmesi*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, İstanbul 2014.

Eren, A. Cevat, "Selim III", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 1980, s.452.
 Gündüz, Tufan, "Safevîler", *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, ss.451-457.
 Gündüz, Tufan, *Son Kızılbâş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
 Güney, Filiz, XIX. Yüzyılın İlk Yansında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2005.
 Güngör, Mertcan, Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Sefaretnameleri (Transkripsiyon-İnceleme), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2019.

I. Mahmud-Nadîr Şah Mektuplaşmaları 3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri (Transkripsiyon/Tipkibasım), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2014.

İnal, Ercan, "Osmanlı-İran Savaşları (Osmanlı-Safevî Savaşları, İran Seferleri, Doğu Seferleri)", <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/osmanli-iran-savaslari.html>, Erişim: 7 Mart 2014.

Kurtuluş, Rıza, "Zend Kerim Han", *DİA*, C. XXV, Ankara 2002, s.288.
 Mehmed Refi' Efendi, *İran Sefaretnâmesi*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1333.

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311.
 Sarkaya, M. Saffet, "Dini Ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türk Kültürü*, Sayı 363, Ankara Temmuz 1993, ss.406-422.

Sümer, Faruk, "Ağa Muhammed Şah", *DİA*, C. X, İstanbul 1988, ss.455-456.

Sümer, Faruk, "Kaçarlar", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss.51-53.

Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şânîzâde Târîhi*, C. I, haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009.

Tüfekçi, Coşkun, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)*, Kırıkkale Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2012.
 Uluerler, Sıtkı, *XIX. Yüzyılın İlk Yansında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, Fırat

Xix. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-İran İlişkileri Ve Sefaretnameleri İçişinde Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin İran Elçiliği

Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2009.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 2008.

Üstün, İsmail Safa, "Osmanlı Sefaretnameleri ve İran'a Sefaretle Giden Refi' Efendi'nin İki Sefaretnamesi (1222/1807)", *İslam Tarihinin Problemleri Kolokiyumu (14-15 Mayıs 2008 Şanlıurfa)*, Elif Matbaası, Şanlıurfa 2008, ss.74-90.

Yazıcı, Tahsin, "*Feth Ali Şah*", *DİA*, C. XII, İstanbul, 1995, s.451.

EKLER

Ek 1. Mehmet Refi Efendi'nin İran dönüşü Osmanlı yönetimine sunduğu takrir (sefaretnâme) (5 Şubat 1808) (BOA, HAT, 1417/57961).

Ek 2. Mehmet Refi Efendi'nin İran Sefaretnamesi'nin Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda

yayınlanan matbu metninin ilk ve son sayfası (Mehmed Refi' Efendi, İran Sefaretnâmesi, s.3).

بيك ايگوز يكرى ابكى سنه سنده جانب دولت عليه دن نامه رسلك ايله عجم
درلتنه كيدوب كلان

محمد رفيع افنديك سفارت نامه سيدر

سبب التيام اعجام بادولت عليه ابدى القيام وكيفيت دسيسه ايشان

در حصول مامول ومحاربه دشمن خويشان

برمدتدنبرو ممالك ايرانده شاهلق عنواتى اکتساب ايدن فتحعلي
شاه فجاراليوم روسيه لو يدنده وطائفة افغانيان حکمنده اولان مملکت
جزويه لرندن ماعداسنى عمومأ تحت يداستيصاله ادخال ايتمش ايسه دخى.
دولت عليه ابدى الدوام صانهاالله تعالى عن تعرض اللثام الى يوم القيام جانب
قوى الجوانبندن شاهلنى تصديق و طرفيندن ارسال رسل ورسائل ايله صورت
يکجهتى ورسم محبت اظهار وتنسيق بيورولدينى صورته عنوان سلطنتى.
دولت سائره بيننده وهمجواری اولان سند و هند و افغان و اوزبك
ديارلرنده قرين اشتها و برتقريب مکتسب قوت و اقتدار و خصوصاً
اذربايجان ولايتلرندن ثانی مقدارنه مستولى و بالجوابه مدافعه يه عدم
قدرتلى ظاهر و جلی اولان روسيه لونك دخى فى الجملة کسر قوتنه مدار
اوله جنى باهر و اشکار و ايران خلقى زياده غرور و نخوت و بوصفتك ضد
کاملی اولان دنائت و خستله متصف بر قوم بيعار اولدوغنه مبنى شاهلغه
استحقاق دعواسنى صراحت تذکیر و عادت اوزره مخصوص نامه وهديه
تسيير ايدرك استعداده استکبار ايله بو صرامنى طبيعتيله اتمام ايچون اعمال
لطائف الحيل اعمالنه مباشرت برله حالا اذربايجان حاکمی وولى عهدى
اولان اوغلو عباس ميرزا و وزير اعظمى اولان ميرزا شفيق طرفندن
ادعاى جهت جامعه اسلاميه و دعواى خلوص و محبت اعجاميه و اولور

Ek 3. Osmanlı-İran sınır bölgelerini gösteren harita (BOA, HRT.h., 416/1).

